

TABERÎ'NİN TÂRÎHU'L-ÜMEM VE'L-MÜLÛK ADLI ESERİNDE ESBÂB-I NÜZÛL

Asbâb Al-Nuzûl in Tabarî's "Târîkh Al-Umam wa Al-Mulûk

FATİH KANCA

DR., WASHINGTON DİN VE SOSYAL HİZMETLER MÜŞAVİR V.,

DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU UZMANI

fkanca@diyanetamerica.org

 <https://orcid.org/0000-0003-3486-9364>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

14 Ekim / October 2018

Kabul Tarihi / Accepted

10 Aralık / December 2018

Yayın Tarihi / Published

Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season

Aralık / December

Atıf / Cite as

Kanca, Fatih, "Taberî'nin Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl [Asbâb Al-Nuzûl in Tabarî's "Târîkh Al-Umam wa Al-Mulûk]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 5/9 (Aralık/December 2018): 399-430.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey. All rights reserved.

For Permissions

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

TABERÎ'NİN TÂRİHU'L-ÜMEM VE'L-MÜLÛK ADLI ESERİNDE ESBÂB-I NÜZÛL*

Öz

Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö. 310/923) tefsir, hadis, fıkah ve tarih gibi pek çok ilim dalında önemli yeri olan ilim adamlarından birisidir. Hicri üçüncü asrın son 70 yılı ile 4. asrın ilk 10 yılına şahitlik eden Taberî, derin ihtilaf ve çekişmelerin olduğu Abbasiler döneminde yaşamıştır. Tarihçiler arasında, genellikle İslâm tarihçilerin şeyhi veya “İslâm dünyasının Herodot’u” olarak kabul edilmektedir. Onun Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk adlı eseri, insanlık tarihi ile başlayıp kendi dönemine kadar meydana gelen olayları ihtiva etmektedir.

Eserin önemli yönlerinden biri, âyet ya da sûrelerin nüzûl sebeplerine ilişkin bağlam bilgisi vermesidir. Kur'an'ın tarihiyle âyetlerin nüzûl sebeplerine ışık tutması, nüzûl ortamının karakteristiğini yansıtmaya ve bazı hükümlerin teşriine dair bilgiler içermesi gibi yönlerden eserin tefsir çalışmaları açısından da ayrı bir kaynaklık değeri vardır.

Taberî için İbn İshak ve İbn Hişâm gibi tarihçilerin eserleri esbâb-ı nüzûl konusunda referans olmakla birlikte o, bu verileri daha geniş bir çerçevede değerlendirmiştir. İsnâd'a bağlılığı ile meşhur olan müellif, kaynağı Hz. Peygamber'e dayanan esbâb-ı nüzûl bilgilerini rivayet silsilesinde esas alan Sahâbe ve tabiîn tabakalarını da dikkate alan bir nakil anlayışı benimsemiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Taberî, Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk, Sebeb-i Nüzûl, Rivayet, Tarih

ASBÂB AL-NUZÛL İN TABARÎ'S “TÂRİKH AL-UMAM WA AL-MULÛK”

Abstract

Muhammad ibn Jarir al-Tabari (ö. 310/923) is one of the scholars of knowledge who holds an important place in many fields such as tafsir, hadith, fiqh, and history. Tabari who lived 70 years in 3. Hijri century and more than 10 years in 4. Hijri century, witnessed deep conflict and struggle during Abbasid era. Among the historians he is accepted as sheik of Islamic historians or “Herodotus of Islamic world”. His work Tarih al-Umam wa al-Muluk comprises the events beginning with the history of humanity until his own period.

One of the important aspects of the work is that it provides contextual information about the asbab al-nuzul of some Qur'anic verses or chapters. By shedding light on the circumstances of revelation of some verses through Qur'anic history, reflecting the characteristics of the environment of revelation, and providing information on the analyses of some rulings, al-Tabari's work has a separate value as a source from the perspective of tafsir studies.

Although the works of historians like ibn Ishaq and ibn Hisham have been references in terms of asbab al-nuzul for al-Tabari, the latter evaluated this data in a broader context. The author, who is known for his attachment to isnad, has adopted an approach to transmission that also takes into account the layers of the shahaba and tabi'een who based their narration chain on the asbab al-nuzul whose source rely on the Prophet Muhammad.

Keywords: Tafsir, Tabari, Tarih al-Umam wa al-Muluk, Asbab al-Nuzul, Narration, History

* Bu çalışma 12/12/2018 tarihinde sunduğumuz “Ulûmu'l-Kur'an Ve Tefsir Kaynağı Olarak Taberî Tarihi (Başlangıçtan Risaletin Sonuna Kadar)” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This study was prepared based on a PhD thesis that we presented on 12/12/2018.

GİRİŞ

Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân ve Târîhu'l-ümem ve'l-mülük adlı eserleriyle maruf müfessir, tarihçi, muhaddis ve fakîh olan Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), 224 yılı sonunda veya 2251 yılı başında (839) Taberistan'ın merkezi Âmül'de doğmuş İranlı bir âlimdir.² Taberî nisbesinin yanında Ebû Ca'fer,³ İbn Cerîr, Âmülî ve Bağdâdî nisbeleriyle de bilinir.⁴ Taberî ilmi hayatına küçük yaşlarında Kur'an'ı ezberlemek ve hadis yazmakla başlamış, ilim tahsili için birçok ilim merkezlerine giderek hadis, tefsir ve fıkıh derslerinin yanında Tarih'ini yazarken çok faydalandığı İbn İshak'ın el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzî (Sîretü İbn İshak) adlı eserinin icâzetini Rey şehrinde Ahmed b. Hammâd ed-Dülâbî'den almıştır.⁵

Hicri üçüncü asrın son 70 yılı ile 4. asrın ilk 10 yılına şahitlik eden Taberî, derin ihtilaf ve çekişmelerin olduğu Abbasîler döneminde yaşamıştır. Bu dönem ilimlerin gelişip parladığı, kitapların bablara ayrılıp tasnifinin yapıldığı asır olarak kabul edilmektedir.⁶

Tarihçiler arasında, genellikle İslâm tarihçilerin şeyhi veya "İslâm dünyasının Herodot'u"⁷ olarak kabul edilen Muhammed b. Cerîr et-Taberî genelinde İslâm düşüncesi, özelde tefsir, hadis, fıkıh ve tarih gibi pek çok ilim dalında önemli yeri olan bir âlimdir. Ayrıca o, kıraat, Arap dili ve edebiyatı,

¹ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübki, *Tabakâtu's-şâfi'iyyeti'l-kubrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tenahi-Abdülfeţah Muhammed el-Hülvi, (Beyrut: y.y., t.y.), 3: 120.

² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, 2. Baskı, (Kahire: Dâru'l-Mearif bi-Mısır, 1960), I: 6; Fikret Işıltan, "İbn Cerîr et-Taberî", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1967), 12: 592.

³ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, t.y.), 2: 162; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, (Beyrut: Müessesetu'l-Mearif, t.y.), 513; Ali b. Abdulaziz b. Ali eş-Şibl, *Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (Sîratuhû, Akîdetuhû ve Muellêfâtuhû)*, (Riyad: Mektebetü'r-Reşîd, 2004), 15; Zuhaylî, hiç evlenmediği ve bir çocuk sahibi de olmadığı hâlde, Taberî'nin Ebû Cafer diye künyelenmesini İslâm âdabının bir gereği olarak açıklamaktadır. Bkz: Muhammed ez-Zuhaylî, *el-İmamu't-Taberî*, (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1999), 28-29.

⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, (Kahire: Matbaatu'l-İstikâme, t.y.), 340; Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, (Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, t.y.), 3: 3366; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2: 166; Franz Rosenthal, *General Introduction, in The History of Tabarî, I: From Creation to the Flood Albany*, (NewYork: State University of New York Press, 1989), 15-16; Abdulkader İsmail Tayob, *Islamic Historiography: The Case of Al-Tabarî's Tarikh al-Rusul wa'l-Muluk on The Companions of The Prophet Muhammad*, (Doktora Tezi, Temple University, 1989), 59-60; Tobias Anderson, *Governance and Economics in Early Islamic Historiography: A Comparative Study of Historical Narratives of Umar's Caliphate in The Works of al-Baladhuri an at-Tabarî*, (Yüksek Lisans Tezi, Departments of Cultural, Religious and Educational Science), 2013, 32; Faruk Yıldız, *Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülük Adlı Eserine Göre İslâm Tarihi Kronolojisi*, (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2015), 3-5; Işıltan, "İbn Cerîr et-Taberî", 12: 594-598.

⁵ Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-udebâ'*, 18: 50; Mustafa Fayda, "Taberî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39: 316.

⁶ Muhammed b. Tahir el-Berzencî, *Sahîhu târîhi't-Taberî*, (Beyrut: Daru İbn Kesir, 2007), I: 23.

⁷ Hüseyin Gazi Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri*, (Ankara: y.y., 1998), 3.

şiiir, lugat, sarf, nahiv, ahlak, mantık, matematik ve tıp gibi ilimlerle de meşgul olmuştur.⁸

Zaman ve yaratılış meselelerini ele alarak başlayan eser, h. IV. yüzyılın başlarına kadar uzun bir sürece ışık tutması ve müellifin tüm bunları tarihçi kimliğinin yanında tefsirci bir yaklaşımla aktarmış olması, üzerinde hassasiyetle durmayı gerektiren bir konudur. Ayrıca eser erken dönem siyer ve tefsir alanlarında var olan veriler ışığında Kur'an kronolojisine dair muhtevasıyla âyetlerin tarihlendirilmesi meselesine de ışık tutmaktadır.⁹ Tefsîr külliyyatının temel kaynağı olan siyer ve meğâzî kitapları, indikleri dönemde sıra gözetilmeden kaydedilen âyetleri, nüzûl ortamını ve muhatapların durumlarını ortaya koymakla âyetlerin zaman sıralamasını da netleştirerek tefsir ilmine önemli veriler sunmuştur.

Bu makalenin kaleme alınmasındaki amaç, *Taberî Tarihî'*ndeki bazı âyet ya da sûrelerin inzâline ilişkin örneklemeler üzerinden müellifin sebebi-nüzûl rivayetlerini ele alış biçimini ortaya koymak olacaktır.

1. ESBÂB-I NÜZÛL KAVRAMI

Esbâb-ı nüzûl terkiibinin ilk sözcüğü olan esbâb, vesile, vasita, metot, yol ya da işaret anlamındaki sebep kelimesinin çoğuludur.¹⁰ Terkiibin ikinci sözcüğü olan nüzûl kelimesi ise *nezele* fiilinin masdarı olup yukarıdan aşağıya inmek veya iniş anlamında kullanılmaktadır.¹¹ “Nüzûl sebepleri” anlamına gelen bu tabir, Hz. Peygamber'in risâlet döneminde vuku bulan ve Kur'an'ın bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûresinin inmesine yol açan olayı, durumu ya da hazır bulunanlardan biri tarafından Hz. Peygamber'e yöneltilen bir soruyu ifade etmek üzere kullanılır.¹²

Bu ilim dalı ile ilgili yeni bir tanımlama da şu şekildedir: “Nüzûl ortamında meydana gelen bir hadiseye veya Hz. Peygamber'e yöneltilmiş bir

⁸ Ebu'l-Abbas Şemsü'd-din Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbeu ebnâ'iz-zamân*, (Beirut: Dâru Mesâdir, t.y.), 4: 192; İşıltan, “İbn Cerir et-Taberî”, 12: 594.

⁹ Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, (İstanbul: Kuramer, 2016), 13. Kur'an ayetlerinin tarihlendirilmesi ile ilgili ayrıca bkz: Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'an Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım (1 Rebiu'l-Evvel-4 Rebiu'l-Evvel Arası)*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009); Esra Gözeler, “Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51:1 (2010): 295-326.

¹⁰ Ebu'l-Kasım Muhammed b. Hüseyin er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, (Beirut: Dâru'l-Marife, t.y.), 220; Ebü'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-'arab*, (Kahire: Dâru'l-Meârif), 3: 1909-1911.

¹¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 488-489; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, 6: 4399-4400.

¹² Muhammed Abdulazim ez-Zürkanî, *Menâhilu'l-'irfan fi 'ulumü'l-Kur'an*, (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1995), 99-101; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998), 210.

soruya, vuku buluğu günlerde, bir veya daha fazla âyetin, tazammun etmek, cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nâzil olduğu ortamı resmeden hadiseye sebab-i nüzûl denir.”¹³ Kur'an'ın bazı âyetlerinin belli soru ya da olaylar üzerine inmiş olması, onun insan olgusunu göz ardı etmediğini, bilakis onunla bütünleştiğini gösteren en önemli kanıtlardan biridir.¹⁴

Şâtıbî'nin “muktezâyı hali bilmek”¹⁵ şeklinde tarif ettiği nüzûl bilgisi, Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması hususunda, dönemin kültürel ve sosyolojik yapılarını aktarması yönü ile son derece önemlidir. Ayrıca Şâtıbî, Kur'an'ın anlaşılmasında muhatap toplumun arka plan bilgisinin gözetilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁶

Nüzûl sebepleri ancak, Kur'an'ın inişine şahit olmuş, Hz. Peygamber'in sözlerini işitmiş, zaman ve mekân açısından âyetlerin ilk muhatapları olan Sahâbeden nakledilen sahih rivayetlerle bilinebilir. Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) “Nüzûl sebebi, Sahâbenin bilebileceği bir şeydir. Çünkü onlar, âyetlerin inmesine yol açan durum ve olayları kuşatan sebeplere vakıf olmuşlardır.”¹⁷ sözü ashâbın bu konudaki önemli rolünü vurgulamaktadır. Ayrıca Zerkeşî, sebab-i nüzûlü, Kur'an'ın tefsirinde bilinmeye muhtaç duyulan bir ilim olarak takdim eder ve tarih ilminin gidişatıyla benzer göerek bu ilmin faydasız olduğu düşüncesini hatalı bir bakış açısı olarak değerlendirir ve bu ilme vakıf olmanın birçok yararını da sıralar.¹⁸

Sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn müfessirleri için Kur'an tefsirinde ilk başvurulacak kaynak esbâb-ı nüzûl bilgisi olduğu gibi tefsir ilmi evvel emirde âyetlerin nüzûl sebeplerini bilmekten ibaret sayılmıştır.¹⁹ Kur'an'ın anlaşılmasında önemli bir yeri olan sebab-i nüzûl rivayetleri büyük oranda tarihî malumattan oluşur. Ayrıca bu ilim, vahyin nâzil olduğu ortamı resmetmesi bakımından nüzûl ortamının aslı unsuru olarak büyük önem taşımakla birlikte²⁰ Kur'an'ın her bir âyet ve sûresi ile ilgili nüzûl sebebi bilgisi mevcut değildir.

¹³ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, (İstanbul: Şule Yayınları, 1994), 68.

¹⁴ M. Said Şimşek, *Günümüze Tefsir Problemleri*, (İstanbul: Esra Yayınları, 1997), 332-333.

¹⁵ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî el-Gırnâti, *el-Muvafakât*, (Dâru İbn Affân, 1997), 3: 351.

¹⁶ eş-Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 131.

¹⁷ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh et-Türki el-Mısırî el-Minhâci eş-Şâfi ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, (Kahire: Dâru't-Turâs, 1984), 1: 22.

¹⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1, 23-25.

¹⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulu*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1976), 116.

²⁰ Serinsu, *Kur'an ve Bağlam*, 56.

Belli bir zaman ve mekân çerçevesinde nâzil olan Kur'an, indiği zaman ve mekânın dil, üslup, kültür ve yaşam biçimini de yansıtmaktadır. Bu durum özellikle bazı sûre ve âyetlerin daha net olarak anlaşılması ve yorumlanmasında nüzûl sebeplerini bilmeye olan ihtiyacı da açıkça ortaya koymaktadır. Konuşanla dinleyen birbirini net olarak anlaması için söyleyen ve muhatap ayrılmaz iki unsurdur. Allah Teâlâ, mesajını nüzûl döneminin muhataplarına Arapça olarak indirmiş ve muhataplar da bu mesajı zaman ve mekân faktörleri çerçevesinde anlamış ve anlamlandırmıştır. Bağlam denilen bu konsept ilahi hitabın anlaşılmasında ve yorumlanmasında ashabdan günümüze kadar müfessirlerin çokça müracaat ettikleri bir kaynak olmuştur.

Âyetlerin nüzûl dönemini bilmek ve Kur'an'ın ilk muhataplarını tanımak bu kutsal metni anlamının en önemli unsurlarından biridir. Zira Kur'an belli bir mekânda ve tarihte nâzil olmakla birlikte geçmişte vuku bulan birçok tarihi olaya da ibret ve hikmet boyutu ile de olsa atıfta bulunmuştur. Bu durum Kur'an'ın anlaşılmasında tarihe başvurmayı zorunlu kılmaktadır.²¹

Kelamda esas olan zahiri anlam olmakla birlikte Kur'an'ı sadece metin merkezli okumak her zaman doğru sonuca ulaştırmayacağı gibi ilk muhataplarına bir söz olarak indirilen Kur'an'ı kendi tarihsel bağlamından koparmak anlamına da gelir. Âyetler, tarihsel arka plan ve bağlam göz önünde bulundurulurken okunmadığı takdirde anlam ve anlama sorunlarının ortaya çıkması muhtemeldir. Zaman içerisinde tefsir kaynaklarımızı önemli oranda etkisi altına almış olan Kur'an'ı salt dilbilimsel yöntemlerle anlama eğilimi bir taraftan konuların anlaşılmasına katkıda bulunması açısından olumlu bir faaliyet olarak değerlendirilirken diğer açıdan bazı sorunların doğmasına neden olduğu şeklinde eleştirilere maruz kalmıştır.²²

Nüzûl sebepleri ve buna bağlı olarak tarihi bağlam bilgisi, hemen bütün tefsir türleri için vazgeçilmez bir başvuru kaynağıdır. Bununla birlikte söz konusu tarihi bilgiler, bilhassa son dönemde oldukça ön plana çıkan kronoloji esaslı tefsirler²³ ve konulu tefsir çalışmaları²⁴ için ayrı bir öneme sahip-

²¹ M. Mahfuz Söylemez, "Kur'an'ın Anlaşılmasına Tarihin Etkisi: Kureys ve Fil Sûreleri ile Necm Süresi 19-23. Âyetleri Örneği", *Kur'an ve İslâmî İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, ed. M. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 70.

²² Şevket Kotan, "Kur'an, Tarih ve Metin", *Kur'an ve İslâmî İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, Ed. M. Mahfuz Söylemez, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 139-140.

²³ Kur'an'ın kronoloji esaslı okunmasıyla ilgili değerlendirmesi için bkz: Mesut Okumuş, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu Muhammed İzzet Derveze Örneği*, (İstanbul: Araştırma Yayınları, 2009); Kronolojik tefsir yaklaşımının bu alanda verilen eserler üzerinden değerlendirilmesi için, Necmettin Çalışkan, "Nüzul Sırasına Göre Tefsir Yaklaşımının Kur'an Yorumuna Etkisi (Beyânu'l Hak Örneği)", *İslâm ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkanlar ve Sorunlar*, Malatya İlahiyat Vakfı Yayınları (2017), 2: 191-208.

²⁴ Konulu Tefsir; farklı sûrelerde zikredilen belirli bir konuya ait Kur'an âyetlerini, öncelikle sevk oldukları ortamda, daha sonra da bir araya toplayıp Kur'an bütünlüğü içerisinde -mümkün olduğu

tir. Tefsir usûlü eserlerinde nüzûl sebeplerini bilmenin birçok faydasından bahsedildiği gibi²⁵ bazı âlimler olumsuz yönlerine de dikkat çekmiştir.²⁶

Tarih eserlerinde yer alan zaman ve mekân bilgisi Kur'an'ın anlaşılmasında da en önemli veri tabanlarından biridir. Taberî'nin, *Tefsir*'inde çokça yer verdiği nüzûl sebepleri, Kur'an'ın ilk muhataplarının taleplerine karşılık vermesinin yanında sonraki nesillerce anlaşılmasında da önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda Taberî *Tarihi*'nin kıymetini artıran en önemli hususlarından biri de, ele aldığı olaylarla ilgili nâzil olan âyetlerin iniş sebeplerini dile getirmiş olmasıdır. Dolayısıyla esasında tarihî mâlûmât içeren bu eser, Hz. Peygamber'in Kur'an'la muhatap olduğu dönemi de içermesi itibari ile sîret eseri sayılacağından, Kur'an âyetlerinin iniş sebeplerine yaptığı atıflar sebebiyle, tefsir ilminin sahasına giren veriler için de müstağni kalınamayacak bir kaynaklık teşkil etmektedir. Erken dönem tefsir âlimi olan Taberî'nin eserini ayrıcalıklı kılan en önemli vasıflarından biri de, içindeki bilgilerin yanında Taberî'nin ilk kaynaklara yakın olması ve onları nakletmesi gösterilmektedir.²⁷

Taberî *Tarihi*'nde bağlam/siyak konusuna eserin tamamında dikkat ederek rivayetler arasında tercihlerde bulunurken nüzûl sebeplerini de önemli bir kriter olarak değerlendirmiştir. Onun temel başvuru kaynaklarından olan İbn İshak'ın *el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzi*'si²⁸ ile İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-nebeviyye*'si sebep-i nüzûlle ilgili konulara vukufiyetiyle ismi öne çıkan İbn Abbas'tan menkul rivayetleri bolca içermektedirler.

Eser, temelde nüzûl ya da vürûd sebeplerini tespit için kaleme alınmış olsa da tarih eseri olması hasebiyle âyetlerin nüzûl sebepleri ve hadislerin vürûd sebepleri, ele alınan konuların tabii seyrinde ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki Taberî, eserde asr-ı saâdet devri bağlamında özellikle Hz. Peygamber'i ilgilendiren konularda tarihçi kimliğinin yanında tefsirci kimliğini de ön plana çıkartmış, Kur'an âyetlerine mesned teşkil eden olayları vermekten kaçınmayarak adeta tarihin bu dönemini Kur'an ve Kur'an ilimleri alanındaki bilgi birikimini ortaya koyarak kaleme almıştır.

ölçüde nüzûl sırasını da göz önünde bulundurmak koşuluyla- bir tasnife tabi tutarak tefsir etmek ve pratik hayata tatbik yöntemlerini araştırmaktır. (Konulu Tefsir için yapılan farklı tanımlar için bk. Şahin Güven, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*, (İstanbul: Şule Yayınları, 2001), 49-51.).

²⁵ Zerkeşi, *el-Burhân*, 1, 22-23.

²⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayri es-Süyüti eş-Şâfiî, *el-İtkân fi'ulûmi'l-Kur'an*, (Beirut: Muessesetu'r-Risale, 2008), 1, 126.

²⁷ Josef Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğinin Doğuşu*, çev. Ramazan Altınay-Ramazan Özmen, (Ankara: Ankara Okulu, 2002), 88; Yaşar Çolak, *Taberî Üzerine Seçme Yazılar*, (Ankara: İlahiyatçılar Birliği Vakfı Yayınları, 2017), 47.

²⁸ Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Eserleri*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 19.

Bilindiği üzere, âyetlerde hükümler genel anlam ifade ediyor olsa da, âyetlerin indiği zaman ve mekânı bilmek, ilgili hükmün daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu türlü bilgileri eserinde pek çok yerde ayrıntılı olarak aktaran Taberî, bu yönü ile Kur'an'ın anlaşılmasına büyük katkı sağlamış olmaktadır. Kaldı ki eserde bazı nüzül sebeplerinin farklı versiyonlarının verilmesi ve varsa bir âyet ya da sûre ile ilgili birden çok sebep-i nüzûlün rivayet edilmesi eserin bu sahada önemli bir görev üstlendiğini göstermektedir. Ancak, eserde çokça karşılaşılan İsrâîlî rivayetlerle desteklenen bu veriler, sıhhat açısından içerdikleri sorunlar sebebiyle tam anlamıyla kabul görmemekle birlikte, birer veri olarak belli ölçüde dikkate alındıklarını söylemek mümkündür.

Onun bir tarih eserinde Kur'an âyet ve sûrelerinin nüzül sebeplerine yer vermesi de manidardır. O, eserin giriş kısmında, "Bu kitabımda Yüce Rabbimizin mahlûkatı yaratmasından başlamak sûretiyle evvela onun nimetlerine nail olan, bunlara şükreden ve haberleri bize ulaşan peygamberlerin, hükümdarların ve halifelerin tarihini ve iktidarlarındaki olayları anlatacağım."²⁹ şeklindeki sözleriyle bir taraftan eserin kapsamını ortaya koyarken diğer taraftan adeta kendisini kutsal metin algısına bütünüyle teslim eden bir görüntü vermiştir. Bu ifadelerinden onun tarihin akışını, fideistik kabul edilebilecek bir yaklaşımla yorumladığı anlaşılmaktadır. Ona göre Tarih, Allah'ın iradesine göre şekillenen bir akıştır. Tarihi olaylarla ilgili rivayetleri değerlendirmede kriteri Allah'ın kelimidir. Bu anlamda Taberî'nin objektif tarihçilik yapmak yerine, inançlarının sevkiyle tarihi, Tanrı iradesinin tezahürü olduğu varsayımıyla ona şükreden ve kazanan, nankörlük edip kaybedenlerin tarihini yazmaya yöneldiği söylenebilir. O bir anlamda tarihi rivayetleri değerlendirirken doğrunun ölçüsü olan Kur'an'ı kendine referans yapmaktadır. Bu eserde âyetleri tefsire yönelmesine sebep olarak da inançları doğrultusunda şekillenen bir tarih anlayışını tercih etmiş olmasına dayandığı görülmektedir. Ayrıca onun tarih anlatımı yaparken Kur'an'la ilgili konulara atıflar yaparak bir taraftan düşüncelerini meşrulaştırma gayreti diğer taraftan kendi döneminde ve sonraki dönemlerdeki muhataplara sunduğu tarihsel bağlamla vahyin öğretilerini hayatla buluşturma çabası olarak değerlendirilebilir.

Taberî, tefsir yorumlarında tarih rivayetlerini nakletmeye kıyasla daha dikkatli davranmıştır. Örneğin o, nakillerine güvenmediği için Muhammed

²⁹ Taberî, *Tarih*, 1: 54.

b. Sâib el-Kelbî, Mukâtil b. Süleyman, Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî gibi şahsiyetlerin görüşlerine *Tefsiri*'nde yer vermemekle birlikte *Tarih* eserinde daha da ileri giderek öncelilere oranla İsrâiliyat hususunda daha da tartışmalı olan Vehb b. Münebbih³⁰ gibi kişilere yer vermiştir.³¹ Buradan onun tarih ilmini tefsire oranla daha az kritik kabul ettiği sonucuna gidilebilir. O, Kur'an'la ilişki derecesi bakımından daha kutsal kabul edilebilecek hadis ve tefsirde diğer konulara kıyasla daha itina ile hareket ettiğini söyleyebiliriz.

Burada Taberî'nin eserinde yer verdiği bazı örnekler üzerinde durarak onun bu konudaki tutumu değerlendirilecektir.

2. TABERÎ'NİN SEBEB-İ NÜZÛLÜ ELE ALMA YÖNTEMLERİ

2.1. Âyetlerin Nüzûlüne Dair Bilgiler

Taberî ele aldığı bir konuya ilişkin nâzil olan âyetlerin nüzûl sebeplerini vermekle kalmayıp konunun tamamlayıcısı sayılabilecek nitelikteki başka âyetlerin nüzûlü ile ilgili bilgilere de zaman zaman yer vermiştir. Mesela ilk nâzil olan âyetlerin hangileri olduğunu tartıştığı sayfalarda Alak sûresinin ilk beş âyetinin ilk inen âyetler olduğunu söyler ve çok da ilgili olmasa da fetret döneminden sonra ilk inen sûrenin Duhâ sûresi olduğunu, başka bir rivayete dayanarak da bu sûrenin Müddessir olduğu bilgisine yer verir.³² Aslında bu anlatımda temel hedef Hz. Peygamber'in risâletinin başlangıcını tespit etmek olsa da verilen bilgilerle diğer âyet ve sûrelerin nüzûlüne ilişkin verilerle tefsir ilmine önemli katkılar sağlamıştır.

Taberî Alak sûresinin 1-5. âyetlerinin sebep-i nüzûlüne kendine ait *Câmi'u'l-beyân* adlı tefsir eserinde geniş yer vermiştir. Senedlerin ve içeriklerin farklılıklarını dikkate alarak toplam altı farklı sened zikretmiştir. Ayrıca aynı konuyu ele aldığı *Tarihi*'nde de birbirinden farklı on iki rivayete yer vererek *Tefsiri*'ndeki tavrının benzerini sergilemiştir. Sonuç olarak hem ilgili âyetlerin nüzûlü hem de bundan sonra nâzil olan âyet ya da sûrenin hangisi olduğu konusu Taberî'nin verdiği bilgilerle aydınlığa kavuşmuş olmaktadır. Bu konuyla ilgili rivayetlerin ortak içeriği, ilk nâzil olan âyetlerin Alak sûresi 1-5. âyetler olmasıdır. Olayın anlatılış ve naklediliş şekilleri değişik olsa da bu ortak içerik aynı kalmıştır. Bu husus ilgili rivayetlerde "İlk nâzil olan Kur'an" ifadeleri ile olduğu gibi; sekiz, dokuz, on iki, on üç ve

³⁰ el-Dürî, Abd, vd., *The Rise of Historical Writing Among the Arabs*, (Dalawere: Princeton Universty Press, 2018), 31.

³¹ Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm 1, 12.

³² et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezid el-Âmülî el-Bağdâdî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 5. Baskı, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2012), 2: 15.

on dördüncü rivayette “İlk sûre” lafzı ile de ifade edildiği olmuştur. Alak sûresinin 6. âyeti ve sonrasının, önceki âyetlerin nüzûl sebebi ile bağlantısının bulunmadığı bilinen bir husustur.³³

Bir başka örnek ise Hz. Âişe’ye atılan iftira (İfk hadisesi) ile ilgili nâzil olan âyetlerdir. Taberî, uzunca ele aldığı bu konuda önce Benî Mustalik gazvesine,³⁴ sonra hadisenin ortaya çıkışına, daha sonra da Hz. Âişe’nin içinde bulunduğu psikolojik duruma işaret ettikten sonra Nûr sûresindeki âyetlerin³⁵ nâzil olduğuna dikkat çekerek konuyla ilgili tarihsel arka planı vermiştir.³⁶ İbn İshak’ın da geniş yer verdiği konu İbn İshak’la aynı senedle hem Taberî *Tarihi*’nde³⁷ hem de *Tefsiri*’nde³⁸ yer almıştır. Buradan sebep-i nüzûl rivayetlerinin sıhhatini de farklı kaynaklardan teyit etme imkânı ortaya çıkmış olmaktadır.

2.2. Sebeb-i Nüzûlün Genel Anlam İfade Etmesi

Kur’an’ın bazı âyetleri, genel hükümler koyan bir özellik taşımaktadır. Bu genel hükümlerin net olarak anlaşılabilmesi için nüzûl sebeplerini tespit etmek çok önemlidir. Taberî zaman ve mekân bağlamı ile sunduğu bazı âyetlerde bu amaca hizmet ederek olayları somutlaştırmıştır.

Örneğin “Müminler ancak Allah’a ve resulüne iman edenlerdir ve onunla ortak bir iş için toplanmış iken kendisinden izin almadan çekip gitmeyenlerdir. Senden izin isteyenler, evet işte onlar Allah’a ve resulüne hakkıyla iman edenlerdir. Bazı özel işlerinden dolayı senden izin istediklerinde onlardan dilediğine izin ver ve Allah’tan onların bağışlanmasını dile. Kuşkusuz Allah çok bağışlar, çok esirger.” mealindeki Nûr sûresinin 62. âyetinin, münafıkların Hendek savaşı esnasında gizliden gizliye kendi mevzilerini kazmaktan kaçınmaları üzerine indiğini ifade etmiş ve bu tür terklerin kötü sonuçlarını inanç bağlamında değerlendirip bir olay etrafında somutlaştırmıştır.³⁹

Taberî rivayetçi bir anlayışa sahip olduğu için genelde olay anlatımlarını

³³ Alak sûresi bir bütün olarak nâzil olmadığına göre, ilgili rivayetlerde ifadesini bulan “İlk nâzil olan sûre” ibaresinden, “sûre” kavramının ilk dönemde “ayet gruplarını” ifade etmede kullanıldığı kanaatine ulaşılmaktadır. (Geniş bilgi için bkz: Burhan Baltacı, “Taberî’nin 96/Alak Sûresi 1-5. Ayetlerin Tefsirinde Yer Verdiği Rivayetlerde Nüzûl Sürecine İlişkin Veriler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (Ankara 2010), 236.)

³⁴ İbrahim Sarıçam, *İslâm Tarihi*, ed. Eyüp Baş, 6. Baskı, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 147.

³⁵ en-Nûr 24/11-12.

³⁶ Taberî, *Tarih*, 2: 111-115.

³⁷ Taberî, *Tarih*, 2: 111-115.

³⁸ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir b. Yezid el-Âmüli el-Bağdâdî et-Taberî, *Cami’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, thk. Abdullah bin Abdul Muhsin et-Türki, (Kahire: Hicr, 2001), 17: 191-192.

³⁹ Taberî, *Tarih*, 1: 612.

yapmakla yetinerek sebep ve sonuçlarla ilgili değerlendirmelere pek yönelmeyen bir tarihçidir. Ancak yukarıdaki örnekte de olduğu gibi kimi zaman olayın husûsiliğini aşır umûmî yorumlara da yer vermiştir.

2.3. Sebeb-i Nüzûlün Âyetin Kapsamını Belirlemesi

Nüzûl sebepleri, âyetlerin kapsam alanını belirleme imkânı sunması açısından çok önemli materyallerdir. Taberî birçok defa nüzûl sebebini zikrederek ifadenin muhatap aldığı kişi ya da kitlenin kimler olduğunu ortaya koymuştur.

Bu çerçevede Taberî Leheb sûresinin nüzûlü ile ilgili olarak aktardığı bilgi bunun güzel bir örneğini teşkil eder: Gizliliğin hâkim olduğu dönemlerde Hz. Peygamber bir gün Safa dağına çıkarak: “*Yardıma yetişin!*” diye seslenince bu feryat üzerine Kureyşliler onun etrafında toplanmış ve ne olup bittiğini sormuşlar. Bunun üzerine Hz. Muhammed (as): “*Ben size sabahleyin yahut akşamleyin düşman sizi bastı dersem sözlerime inanmaz mısınız?*” demiş. Onlar da: “Evet inanırız”, deyince “Ben sizi şiddetli bir azap ile korkutuyorum”, dediğinde Ebu Leheb: Sana yazıklar olsun, bizi bunun için mi buraya çağırıp topladın? diye karşılık vermişti. Bunun üzerine Leheb sûresi nâzil olmuştur.⁴⁰

2.4. Sebeb-i Nüzûl Sigalarının Kullanım Şekilleri

Hadis ve Tefsir kitaplarında olduğu gibi tarih eserlerinde de sebeb-i nüzûl rivayetleri zikredilirken, kullanılan rivayet kalıpları da ön plana çıkmaktadır. Sigaların kullanılış şekli nüzûl sebebini kuvvet derecesini de göstermektedir.⁴¹

Sebeb-i nüzûlde kullanılan rivayet kalıplarını sebep ifade etmede nass olan ve nass olmayan şeklinde iki başlık altında mütalaa etmek mümkündür. Birinci grup, âyetin iniş sebebine doğrudan işaret eden kalıplardır ki burada âyetin inişindeki sebep açıkça ortaya konmak için bu kalıplar kullanılır. Bu kalıplardan bazıları şunlardır:

(سبب نزول الآية كذا) Bu âyetin nüzûl sebebi şöyledir.

(حدثت كذا ونزلت) Şu olay vuku buldu da bu âyet indi.

(وقع كذا فنزل قوله تعالى) Şu hadise vaki oldu da bunun üzerine şu âyet indi.

(سئل عن كذا فنزلت) O'na (Hz. Muhammed'e) şu mesele hakkında sorulması üzerine şu âyet nâzil oldu.

⁴⁰ Taberî, *Tarih*, 1: 542.

⁴¹ Serinsu, *Kur'an ve Bağlam*, 79.

Kimi zaman da nass içeren sebab-i nüzûl kalıbı ya da fâ-i sebebiye de olmayabilir.⁴² Bu bağlamda Taberî'de şu örneklere rastlanmaktadır.

1. Taberî, Leheb sûresinin iniş olayını anlatırken Hz. Peygamber'in yakın akrabalarını dine davet ettiği ortamda Ebu Leheb'in lanet okuyarak ayağa kalkıp meclisten ayrıldığı durumu anlatılırken (فنزلت هذه السورة) "bunun üzerine bu sûre nâzil olmuştur" ibaresi ile Tebbet sûresinin nâzil olduğunu anlatmıştır.⁴³

2. Taberî Kâfirûn sûresinin nüzûlünü anlatırken kâfirlerin Hz. Peygamber'e Allah'a bir yıl kulluk ettikten sonra kendi tanrularına da bir yıl kulluk etmeyi teklif etmeleri üzerine Hz. Peygamber'in vahiy beklediği ve bunun üzerine "levh-i mahfûzdan âyet geldi" anlamında (فجاء الوحي من اللوح المخفوظ) ibaresiyle sûrenin sebab-i nüzûlüne işaret etmiştir.⁴⁴

3. O, Tevbe sûresinin 103. âyetinde Hz. Peygamber'e mallardan sakada alması emredilirken bu âyetin nüzûlüne Sa'lebe b Hatib hadisesinin sebep olduğunu (وكان السبب الذي نزل ذلك به) ibaresiyle anlatmıştır.⁴⁵

4. Taberî, bazı âyetlerin bir olayın vuku bulmasına binaen indiğine işaret etmek için (فنزل الله عز وجل / تبارك وتعالى) şeklindeki sigaları kullanmıştır.⁴⁶

İkinci grupta ise doğrudan sebepten bahsetmeyen veya olay anlatıldıktan sonra (ف) harfi kullanılmayan ya da kelamın gelişinden rivayetin, sebab-i nüzûl rivayeti olduğu anlaşılmayan kalıplardır. Bu durumda rivayet, bir sebebi değil de âyetin ihtiva ettiği manaları ya da manalardan birini ortaya koymuş olmaktadır ki bu kalıplardan bazıları şunlardır:

(نزلت هذه الآية في كذا) Âyet şu olay hakkında inmiştir.

(احسب هذه الآية نزلت في كذا) Âyetin şu olay hakkında indiğini zannediyorum.

(ما احسب هذه الآية نزلت في كذا) Âyetin ancak şu olay hakkında indiğini zannediyorum.

(مراد الله من هذه الآية كذا) Bu Âyetten Allah Teâlâ'nın muradı budur.

(تدل الآية علي كذا) Âyet şu hususa delalet etmektedir.

Taberî de *Tarih* kitabında âyetlerin nüzûlüne işaret ederken farklı sig versiyonlarını kullanmıştır. Onun bu kullanımlarından bazılarına yer vereceğiz.

1. O, bazı anlatımlarında âyetlerin nâzil olduğu ortamı farklı kalıplar kullanarak anlatmıştır. Bu durumda sebebi nüzûlden ziyade âyetin anla-

⁴² Sebeb-i Nüzûl kalıplarının kullanımıyla ilgili olarak bkz: Serinsu, *Kur'an ve Bağlam*, 79-82.

⁴³ Taberî, *Tarih*, 1: 542.

⁴⁴ Taberî, *Tarih*, 1: 550.

⁴⁵ Taberî, *Tarih*, 2: 192.

⁴⁶ Taberî, *Tarih*, 1: 535, 542, 550-551; 2: 33, 46.

şılmasına ışık tutacak bağlamı verdikten sonra herhangi bir âyetin ya da sûrenin konuyla ilişkisini belirtmek anlamında bir kalıp kullanmıştır. Örneğin Hz. Peygamber'in risâlet sonrası yakın akrabalarını uyarması emriyle ilgili âyetin nüzûlü ile ilgili (لما نزلت هذه الآية علي رسول الله)⁴⁷ şeklinde bir ibare kullanmıştır.

2. Yine İsrâ sûresinin 73-75. âyetlerinin nüzûlüne ilişkin olarak “Allah ona vahyetti” anlamında (فأوحى الله اليه) şeklinde bir kalıpla âyetin nüzûl bağlamına işaret etmiştir.⁴⁸

3. Enfâl sûresinin 39. âyeti bağlamında savaş emri verilen (ونزل قوله)⁴⁹ “Allah'ın şu sözü nâzil oldu” anlamında bir kullanımı olmuştur.

4. Taberî kimi zaman da Kur'an'ın nüzûlünden önceki bir tarihe atıfla âyetin nâzil olduğunu ifade etmiştir. Örneğin, İbn Cüreyce dayandırdığı bir rivayette, Enbiyâ sûresindeki {كذلك نجزيه جهنم كذلك} “Onlardan biri, ‘Tanrı O değil, benim!’ diyecek olsa (ki demez), biz onu da cehennemle cezalandırırız. Zalimleri böyle cezalandırırız.” (el-Enbiyâ 21/29). âyetinin, İblîs'in dışında hiçbir melek “Ben ilahım,” dedi, sadece İblîs “Ben ilahım,” dedi ve insanları kendisine ibadete çağırması üzerine nâzil oldu, derken (فنزلت هذه الآية في ابليس) “bu âyet İblîs hakkında nâzil olmuştur” kalıbı ile bunu anlatmıştır. Bu âyetin İblîs'in isyanı tarihinde vaki olduğunu söylemek mümkün olmamakla birlikte Taberî bağlama dair ifadeler yer vererek olayın bağlamı resmettiği görülmektedir.⁵⁰

5. Taberî kimi zaman da âyet ya da sûrenin nüzûlüne değil de bir konuya ilişkin âyetlerin nâzil olduğuna işaret etmiştir. Bunu da “bu konuda Allah'ın şu sözü nâzil olmuştur” anlamındaki (ونزلت من هذا الموضوع الي قوله) ifade kalıbıyla göstermiştir.⁵¹

6. Münafıklarla ilgili Ahzâb sûresinin 22. âyetinin nüzûlünü “Kur'an nâzil oldu” anlamındaki (وانزل القرآن) kalıbı ile vermiştir. İfadedeki Kur'an kelimesi âyet anlamında değerlendirilir.⁵² Yine Münâfikûn sûresiyle ilgili olarak Allah'ın münafıklardan bahsettiği sûre nâzil olduğunda anlamındaki (ونزلت السورة التي ذكر الله)⁵³ kalıbını tercih etmiştir.

Örneklere görüldüğü Taberî, farklı kalıplarla sebep-i nüzûl rivayetlerine işaret etmiştir. Kullanılan rivayet kalıplarının kuvvet derecesi nass olanın olmayanlara oranla daha güçlü olacağı muhakkaktır. Zürkânî daha

⁴⁷ Taberî, *Tarih*, 1: 542, Benzer anlamda kullanım için bkz: Taberî, *Tarih*, 2: 543.

⁴⁸ Taberî, *Tarih*, 1: 552

⁴⁹ Taberî, *Tarih*, 1: 565.

⁵⁰ Taberî, *Tarih*, 1: 58.

⁵¹ Taberî, *Tarih*, 1: 545.

⁵² Taberî, *Tarih*, 2: 92.

⁵³ Taberî, *Tarih*, 2: 110.

çok müfessirlerin kullandığı (نزلت هذه الآية في كذا) şeklindeki ibarelerin nass olarak değerlendirilemeyeceğini söylemiştir.⁵⁴ Taberî eserinde birbirinden farklı ve sebebiyet karinesi de taşımayan birçok rivayet ibaresi kullanmıştır. Bu durumda onun kullandığı bu ifadeleri lafzın beyanını sağlayan niteleme işaretleri olarak değerlendirmek mümkündür. Âyetlerin nüzûlüne ilişkin her bir ibareyi sebab-i nüzûl saymak esasında bazı âyetler için birden çok ve birbirinden farklı sebab-i nüzûl rivayetinin varlığını kabul etmek anlamına gelecektir. Taberî'nin de çok rahat bir şekilde kullandığı bu ibareleri, âyetlerin genel düşüncesini sunmak amacıyla kullandığı kanaatini taşımaktayız. Onun bu kullanımlarını Kur'an'ı anlama ve tefsir etme çabası olarak değerlendirmeyi uygun görüyoruz.

2.5. Sebeb-i Nüzûlde Kişi Bilgisi

Taberî nüzûl sebepleri ile ilgili rivayetleri verirken kimi zaman doğrudan doğruya âyetin kim hakkında ve ne için indirildiğini ifade etmeyi tercih etmektedir. Örneğin zekâtın hicri 9. yılda farz kılındığını ve Hz. Peygamber'in zekat ve sadaka memurlarını aynı yıl etraftaki şehirlere gönderdiğini, sadaka ve zekata dair olan Tevbe sûresinin 103. âyetinin o yılda indiğini ve Salebe bin Hatib hadisesinin bu âyetin inmesine sebep olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵

Eserde İslâm'ın ilk yılları ile ilgili olarak da şu bilgilere yer verilmiştir: İslâmı seçenlerin sayısı arttıktan sonra Hz. Peygamber'e İslâmı açıktan yayma emredilmiş ve bu konuda Hicr sûresi 94. âyet inmiştir. Bu emrin gelmesine kadar geçen üç senelik dönem içerisinde Hz. Peygamber gizli davranarak İslâmı yaymaya çalışmıştır. Taberî bu gizliden yayma konusunda da Şuarâ sûresi 214-216. âyetlerinin nâzil olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶

Eserde Münâfikûn sûresinin Abdullah bin Übey bin Selûl ve onun benzerleri hakkında indiği kaydedilmiştir. Hz. Muhammed bu sûre indiğinde Zeyd b. Erkam'ın kulağından tutarak "İşte bu adam kulağıyla işiterek Allah'a vefakârlık etmiştir." demiştir.⁵⁷

2.6. Sebeb-i Nüzûlde Zaman Bilgisi

Taberî kimi zaman sûrede yer alan âyetlerle ilgili tek tek açıklamalar yaptıktan sonra bazen sûrelerin iniş zamanı hakkında da bilgilere yer ver-

⁵⁴ Zükrânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 99-101.

⁵⁵ Taberî, *Tarih*, 2: 192.

⁵⁶ Taberî, *Tarih*, 1: 542.

⁵⁷ Taberî, *Tarih*, 2: 110.

miştir. Bu bilgi türü hem olayın hem de âyet ya da sûrenin inzali ile ilgili net verilere ulaşma imkânı sağlamaktadır.

Örneğin o Bedir savaşı ile ilgili birçok rivayete yer vermiş ve Bedir hadisesi zaferle neticelendikten sonra Enfâl sûresinin bütün olarak nâzil olduğunu söylemiştir.⁵⁸ Bu türden zaman belirleyici rivayetler İslâm tarihinde gerçekleşen olayların mesajının net bir şekilde anlaşılmasına ve birçok karmaşık olayın çözülmesine de katkı sağlamıştır.

2.7. Sebeb-i Nüzûlde Tafsilat Bilgisi

Nüzûl sebeblerini bilmek genel ilke şeklinde sunulan âyetlerin tafsilatını bilmeyi de kolaylaştırmaktadır. Bu tür âyetlerde belirtilen hükümler Hz. Peygamber'in veya ashabının uygulamaları ile açıklığa kavuşturulmuştur. Taberî eserinde bu tarz âyet ve uygulamaları genelde nüzûl sebepleriyle birlikte vererek âyetin anlaşılmasına önemli katkı sağlamıştır.

Mesela Hz. Peygamber'in hicretin dördüncü yılında Necid bölgesine gitmek üzere yola çıktığında Nahl'de Zâtürrikâ adlı yerde Gatafânlardan hasım bir toplulukla karşılaştığı, namaz vakti geldiğinde onlardan gelebilecek bir saldırı endişesi içinde buldukları bir sırada korku namazı âyetinin⁵⁹ indiğini belirtir. Ardından naklettiği rivayetlerde, Hz. Peygamber'in bu namazı ashabına nasıl kıldırıldığına dair birkaç farklı rivayet naklederek bu namazın kılınış şekline dair de bilgiler verir.⁶⁰

Bir diğer örnek de Garânik hadisesidir. Taberî, Hz. Peygamber'in kavmine karşı sevgi ve ilgisinin olduğunu, imkân bulduğunda onlara yaklaşmanın ve dine davet etmenin yolunu aradığını, kavmi kendinden uzaklaştığında buna üzüldüğünü ve bu duygu vesilesi ile Allah'ın, kavmi ile arasını yaklaştıracak bir vesile yaratması temennisinde bulunduğunu, kavmine düşkün olması sebebi ile kavmi için ağır gelen bazı işlerini Allah'ın iyi bir hale getirmesinin onu sevindirdiğini ifade etmiş ve akabinde Hz. Peygamber'e Necm sûresinin nâzil olduğunu söylemiştir.⁶¹

2.8. Sebeb-i Nüzûlde Farklı Versiyonlar

Taberî *Tefsir*'inde olduğu gibi *Tarih*'inde de âyetlerin varsa farklı ver-

⁵⁸ Taberî, *Tarih*, 2: 46.

⁵⁹ en-Nisâ 4/101-102.

⁶⁰ Muammer Erbaş, "Bir Tefsir Kaynağı olarak Taberî'nin 'Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük' İsimli Eseri", *Tefsir Anabilim Dalı VII. Eşgüdüm Toplantısı ve "Bir müfessir Olarak Muhammed b. Cerir et-Taberî Sempozyumu*, (Konya 2010): 75.

⁶¹ Taberî, *Tarih*, 1: 51.

siyonlarına yer vermiştir. Bu açıdan bakıldığında eseri, âyetleri anlama ve yorumlamada kısmen de olsa bir tür sebab-i nüzûl kaynağı olarak nitelendirmek mümkündür.⁶² Örneğin; {يسئلونك عن الشهر الحرام قتال فيه} “Sana yasak aydan, bu ayda savaşmaktan sorarlar..” (el-Bakara 2/217). âyetinin nüzûl sebebi olarak; Hz. Peygamber’in Abdullah b. Cahş komutasında bir grubu Nahle’ye bilgi toplamak amacıyla gönderdiğini anlatırken, bu grubun bir rivayete göre 7, diğer bir rivayete göre 8, başka bir rivayete göre de 12 kişiden oluştuğuna dair aynı rivayetin farklı birçok versiyonunu zikreder.⁶³ O burada konuya derinlemesine girmemiş olmakla birlikte *Tefsir*’inde ilgili âyetin mensuh olduğunu,⁶⁴ buna ek olarak Abdullah b. Cahş olayının Hicretin 2. yılında, Hudeybiye Anlaşmasının Hicretin 6. yılında, Huneyn ve Tâif olaylarının ise Hicretin 8. yılında meydana geldiklerini hatırlattıktan sonra bu âyetin hükmü sabit olsaydı, bu olaylar bir kez vuku bulmuş olsa da bu kadar sürede tekrar edilmemiş olması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁵

2.9. Sebeb-i Nüzûle İlişkin Rivayetler Arasında Tercih

Taberî âyetlerin sebab-i nüzûlüne ilişkin ulaşabildiği farklı rivayetleri sıralamakla kalmamış, bazı durumlarda âyetin nüzûlü hakkında değişik birden fazla rivayete yer verdikten sonra bu rivayetlerden kendi tercih ettiği rivayete dair bilgilere de yer vermiştir.

Örneğin, Benî Mustalik gazvesinin tarihi konusunda Vâkıdî’den rivayetle gazvenin Hicrî 5. yılın Şaban ayında vuku bulduğunu ifade ederken İbn İshak’tan gelen iki farklı rivayetten hicrî 6. yıla olduğuna dair nakledilen birinci rivayeti tercih ettiğini belirtmiştir.⁶⁶

Müellif tercihlerini sıralarken zaman zaman âyet, hadis ya da âlimlerin üzerinde ittifak ettiği bilgi ya da rivayetlere dayandığını ifade etmiştir. Ancak kimi zaman da sadece belli kaynaklara bağlı olarak değil de akli çıkarımlarına dayanarak tercihler yapmıştır. Aslında eserin başında tarih alanına giren bilgilerin tamamen rivayetlere dayalı olması gerektiğini açıkça ifade etse de bazı durumlarda bu ilkenin dışına çıktığı da bir vakiadır.

⁶² Erbaş, “Bir Tefsir Kaynağı Olarak Taberî’nin “Tarihü’l-Ümem ve’l-Mülûk” İsimli Eseri”, 75.

⁶³ Taberî, *Tarih*, II, 42.

⁶⁴ Taberî, *Tarih*, II, 45.

⁶⁵ Taberî, *Câm’ül-beyân*, IV, 315-324. (Geniş bilgi için bkz: Rukiye Hacibektaşoğlu, *Mâverî’nin “en-Nüket ve’l-Uyyûn” Adlı Tefsirindeki Tevillerinin ve Tercihlerinin Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018), 20.

⁶⁶ Taberî, *Tarih*, 2: 257.

Ayrıca bazı rivayetlerle ilgili herhangi bir tercihte bulunmayarak çekimser tavrını ortaya koymaktan da çekinmemiştir.⁶⁷

2.10. Bir Konuda Birden Çok Âyetin İnmesi

Taberî zaman zaman aynı konu çerçevesinde birden çok âyetin nâzil olduğunu ifade etmiştir. Bu, konunun ehemmiyetini ortaya koyduğu gibi olaya dair tutulan kayıtların da gücünü göstermektedir.

İslâm tarihi eserlerinde müşriklerin Hz. Peygamber'in risâlet davasından vazgeçmesi talebi ile ona çok cazip teklifler sunarak bir anlamda dünya nimetleri ile onu caydırmak istedikleri anlatılmaktadır.⁶⁸ Müşrikler Hz. Peygamber'i İslâm davetinden vazgeçiremeyeceklerini anladıklarında ona türlü tekliflerin yanında bir yıl Allah'a, bir yıl kendi ilahları olan Lât ve Uzzâ'ya ibadeti teklif etmişler ve bunun üzerine Hz. Peygamber bu teklifleri için Allah'tan vahiy bekleyeceğini ifade etmiş ve akabinde de Kâfirün sûresi nâzil olmuştur. Taberî aynı olay üzerine "Andolsun, sana ve senden önceki peygamberlere şöyle vahyedildi: "Eğer Allah'a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun. Hayır, yalnız Allah'a ibadet et ve şükredenlerden ol." mealindeki Zümer sûresi 65. ve 66. âyetlerinin de nâzil olduğunu nakletmiştir.⁶⁹

2.11. Sebeb-i Nüzûlde Muvafakat Bilgisi

Sebeb-i nüzûl tabiatı itibari ile bir talep ya da olaya binaen inen âyetler için de kullanılan bir kavramdır. Öyle ki bazen Hz. Peygamber, bazen ashabdan birisinin herhangi bir konu hakkında istekte bulunması ile vahyin bu görüşlerle uyumlu bir şekilde nâzil olduğu vakidir. Hatta muvafakat-ı Ömer diye de işaret edildiği üzere Hz. Ömer'in gönlünden geçirmesi ya da dili ile ikrar edişi üzerine farklı farklı zamanlarda bazı âyetlerin nâzil olduğu ifade edilmiştir.⁷⁰ Hz. Ömer'in hem Buhârî'de hem de Tirmizî'de yer verilen "Üç hususta Rabbime muvafakat ettim."⁷¹ şeklindeki sözü de bu düşüncüyü desteklemektedir. Ayrıca Hz. Ömer'in Kur'an âyetleri ile uyumlu sözlerinin sayısının İbn Hacer'e göre 15, Süyûtî'ye göre ise 21 olduğu ifade

⁶⁷ Taberî, *Tarih*, 2: 67.

⁶⁸ Taberî, *Tarih*, 2: 398.

⁶⁹ Taberî, *Tarih*, I, 550.

⁷⁰ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 82-83.

⁷¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, "Salât", 32 (Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahih* adlı eserinin Salât bölümünün 32. bâbı).

edilmiştir.⁷² Taberî de buna benzer şekilde ashabdan bazılarının temennisine uygun olarak bazı âyetlerin nâzil olduğuna dair bilgiler vermiştir.

Nitekim Zeyd bin Erkam'a dayandırılan bir rivayette şöyle anlatılır: Ben (Zeyd) amcamla birlikte bir savaşa katıldığım da Abdullah bin Übey bin Selûl'ün: Muhammed'in yanında bulunanlara ihsan ve iyiliklerde bulunmayınız, (yemin ederek) Medine'ye döndükten sonra güçlü olanın zayıf olanı şehirden çıkaracağını temin ederim, diye söylediğini işittim. Bunu amcama anlattım, amcam da konuyu, Hz. Muhammed'e söylemişti. O da bana sordu, ben de işittiğim sözleri Hz. Peygamber'e anlattım, o, Abdullah bin Übey ile arkadaşlarını da çağırttı, onlar böyle bir şey söylemediklerine dair yemin ettiler. Hz Muhammed, beni yalanladı, Übey'in sözlerini tasdik etti. Onun bu yalanlamasından dolayı hayatımda hiç karşılaşmadığım şekilde kaygı ve hayret içinde kaldım. Amcam bana: Hz. Muhammed'in seni yalanlamasını istemezdim, dedi. Sonrasında da Münâfikûn sûresi indi. Hz. Muhammed, bu sûreyi okuduktan sonra bana: "Ey Zeyd! Allah senin sözlerini tasdik etti." dedi.⁷³

2.12. Sebeb-i Nüzûlün Hükme Etkisi

Kur'an'ın nüzûlü Câhiliye diye tabir edilen dönemde muhatapların sosyal ve psikolojik hayatlarında büyük değişikliklere sebep olmuştur. Asabiyet bağı ile atalarına bağlılıkları kuvvetli olan cahiliye devri Arap toplumunda âyetler kimi zaman bizzat toplumsal yaşama müdahale ederken bazen de Müslümanların yapageldikleri birtakım davranış modellerinde hatta ibadetlerinde de değişikliklere sebep olmuştur.

Kur'an'ın genel örgüsü dikkate alındığında bu durum çok kolay bir şekilde tespit edilebilir. Nitekim içkinin yasaklığını ortaya koyan âyetler indiğinde ashaptan bazılarının evlerinde sakladıkları içki fiçilerini sokaklara boşaltmaları,⁷⁴ örtü âyetinin inmesi ile kadın sahâbîlerin hemen emrin gereğini yerine getirecek şekilde örtünme tedbirleri almaları⁷⁵ âyetlerin toplumsal karşılığına önemli örneklik teşkil etmektedir.

2.12.1. Kiblenin Mescid-i Harâm'a Dönüştürülmesi

⁷² Ahmet Nâim-Kâmil Miras, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevi, 1984), 2: 349.

⁷³ Taberî, *Tarih*, 2: 111.

⁷⁴ Muhammad Ali es-Sâbüni, *Safvetü't-tefâsîr*, (Beirut: Dâru'l-Kur'ani'l-Kerim, 1981), 1, 362.

⁷⁵ Celaleddin Ebu'l-Fazl Abdurrahman b. Kemaleddin Ebu Bekir b. Muhammed el-Hudayri es-Suyuti, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Merkezû Hicre li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-arabiyye ve'l-İslâmiyye, (Kahire: y.y., 2003), 11: 21-25.

Bakara sûresi 144. ve 145. âyetlerinin iniş sebebi olarak İbn Abbas, İbn Mes'ûd ve birçok sahâbîye dayandığı ifade edilen rivayetlerde Müslümanlar namazlarını Kudüs'e yönelerek kılarlardı. Hz. Muhammed (as) Kâbe'ye yönelerek namaz kılmayı arzuluyordu. O namaz kılariken başını göğe doğru kaldırarak bir beklenti içerisinde olduğunu göstermişti. Hicretin 18. ayında, öğle namazını⁷⁶ Kudüs'e dönük bir şekilde kılariken yüzünü Kâbe tarafına çevirerek namaz kılması emredilmişti ki bu münasebetle Bakara sûresi 144 ve 145. âyetleri nâzil olmuştur.⁷⁷

2.12.2. Evlatlık Müessesesinin Kaldırılması

Zeyneb bint Cahş, Allah tarafından Hz. Peygamber'le nikâh emri gelmeden önce ilk Müslümanlardan olan ve Ali b. Ebî Tâlib'den sonra namaz kılan Zeyd b. Harise b. Şürahbîl b. Kâb b. Abdil-Uzzâ b. İmriül-Kays el-Kelbî⁷⁸ ile evlenmiştir ki o dönemlerde Zeyd, Hz. Peygamber'in azadlısı olarak tanımlanırdı. Olay âyette şu şekilde anlatılır:

{وإذ تقول للذي أنعم الله عليه وأنعمت عليه أمسك عليك زوجك واتق الله وتخفي في نفسك ما الله مبديه وتخشى الناس والله أحق أن تخشاه فلما قضى زيد منها وطرا زوجناكها لكي لا يكون على المؤمن حرج في أزواج أدعيائهم إذا قضوا منهن وطرا وكان أمر الله مفعولا}

“Hani sen Allah'ın kendisine nimet verdiği, senin de (azat etmek sûretiyle) iyilikte bulunduğun kimseye, “Eşini nikâhında tut (onu boşama) ve Allah'tan sakın” diyordun. İçinde, Allah'ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha layıktı. Zeyd eşinden yana isteğini yerine getirince (eşini boşayınca), onu seninle evlendirdik ki, eşlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde (onları boşadıklarında), evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda müminlere bir zorluk olmasın. Allah'ın emri mutlaka yerine getirilmiştir.” Ahzâb sûresi 37. âyette bahsedilen Hz. Peygamber'in, Zeyneb bint Cahş'la evlenmesi konusunda Taberî'nin tartışmaya açık birçok bilgiyi nakletmesi⁷⁹ onun kendisine nakledileni koruyup aktarma titizliğinden kaynaklandığı kanaatindeyiz. Zira Hz. Peygamber istemesi hâlinde Zeyneb bint Cahş'la daha Zeyd evlenmeden önce evlenme imkânı varken bunu yapmamış, bazı

⁷⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3. Baskı, (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 1: 528.

⁷⁷ Taberî, *Tarih*, 2: 18.

⁷⁸ Muhammed b. Yesâr İbn İshâk, *Sîretü İbni İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, (Ma'hadü'd-dirâsât ve'l-ebhâs li't-tâ'rif, 1976), 1: 244; Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyâr, Abdü'l-Hafız Şelebî, (Turasu'l-İslâm, t.y.), 1: 644.

⁷⁹ Taberî, *Tarih*, 2: 89-90.

hükümlere mesned teşkil edecek olan ilâhî emir vuku bulunca bu birlikte-lik gerçekleşmiştir. Taberî konu ile ilgili farklı rivayetleri aktardıktan sonra Ahzâb sûresi 37. âyetinin nâzil olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰

Evlatlıkların asıl evlat gibi değerlendirildiği yanlış anlayışların önüne geçmek için Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş'la evlendirilmesi mü-nafıkların çokça diline doladığı bir konu olmuştur. Zeyneb bint Cahş Hz. Peygamber'le evlenmeden önce Hz. Peygamber'in azadlısı Zeyd bin Harise ile evliydi. Zeyd'in ondan çocuğu olmamış ve evlilikleri, aralarında çıkan bazı anlaşmazlıklar sebebiyle boşanma ile sonuçlanmıştı. Ahzâb sûresi 37. âyetinin nâzil olması ile ilahi emir gereği Hz. Peygamber, Zeyneb ile evlenmiştir. Böylelikle evlatlık âdetini ve evlatlıkların boşadıkları hanım-larla evlenememe yasağını Allah Teâlâ bizzat Hz. Muhammed'in örnek bir davranışı ile ortadan kaldırmıştır.⁸¹ Aynı sûrenin 5. âyetindeki { ادعواهم } “Evlâtlıklarınızı babalarının soyadlarıyla anın.” ifadesi de Câhiliye döneminden beri süregelen evlatlık müessesesinin ilga edildiğini net bir şekilde ortaya koymuştur. 37. âyetten anlaşıldığı gibi, Hz. Peygam-ber, Allah'ın emriyle Zeyneb'le evlenmiş olup⁸² Allah Teâlâ bunu bildirmek üzere Cebrail'i göndermiştir.⁸³ Tarihsel olarak Hz. Peygamberin özel bir durumundan dolayı bu alışkanlığı kötü bir eylem olarak sunmak doğru ol-mamakla birlikte hukuki bir düzenlemenin sonuçlarını da iyice anlamak gerekir.

2.12.3. Hz. Ömer'in Eşlerini Boşaması Meselesi

Hicrî 6. yılda Hz. Peygamber ile Mekke müşrikleri arasında yapılan Hu-deybiye Antlaşması'nın 5. maddesinde şu hüküm yer almıştı: “Velisinin izni olmadan Kureyş'ten Medine'ye Hz. Peygamber'e gelen olursa o kendilerine iade edecek, Hz. Muhammed'in beraberindekilerden Kureyşe giden olursa Mekkeliler kendisine iade etmeyecektir.”⁸⁴ Müslümanlara oldukça ağır gelen bu şarta Hz. Peygamber titizlikle riayet etmişti. Ancak antlaşmada sadece erkek göçmenler hakkında hükümler vardı. Antlaşma sonrası iki kadının Mekke'den kaçıp Hz. Peygamber'e sığınması, yeni bir problemin doğmasına

⁸⁰ Taberî, *Tarih*, 2: 90.

⁸¹ Ömer Çelik, *Hakkın Daveti Kur'an-ı Kerim Meâli ve Tefsiri*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 4: 111.

⁸² İbn İshâk, *es-Sire*, 1: 244.

⁸³ Taberî, *Tarih*, 2: 213.

⁸⁴ Muhammed Hamidullah, *Mecmû'atü'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-'ahdi'n-nebevî ve'l-hilâfeti'r-râşide*, 6. Baskı, (Beirut: Dâru'n-nefâis, t.y.), 1: 81.

neden olmuştu. Mümtetine sûresinin ilgili âyetleri⁸⁵ kadın sığınmacıların, –Hz. Âişe'nin ifadelerine göre, Hz. Peygamber, sûrenin 12. âyetindeki şartları içeren bir sözleşmeyle sınıdıktan⁸⁶ sonra– kabul edilmesi ve müşriklere iade edilmemesi hükmünü getirmişti. Hz. Peygamber kadınların antlaşma kapsamında olmadıklarını hatırlatarak bu hükmü uygulayınca Kureyşliler de bu duruma itiraz etmemişti.⁸⁷ Bakara sûresi 221. âyetiyle, erkek olsun kadın olsun Müslüman bir kimsenin müşrik biriyle evlenemeyeceği bildirilmişti. Tefsirlerde, belirtilen yasağın Müslüman olduktan sonrasını kapsadığı ve önceki evlilikleri etkilemediği şeklinde anlaşıldığı ve bazı Müslümanların bu âyet gelinceye kadar inkârcı olan hanımlarını nikâhları altında tuttıkları anlatılmaktadır.⁸⁸

Taberî uzunca anlatılarından sonra nâzil olan âyetlerin akabinde Hz. Ömer'in eski Arap dininden olan iki eşini boşadığını,⁸⁹ bu âyetle mümin kadınların iadesinin yasaklandığını ve eski kocalarının verdikleri mehirlerin iadesinin emredildiğini ifade etmiştir.⁹⁰

3. SEBEB-İ NÜZÛL HAKKINDA TABERÎ TARİHİ VE TEFSİRİ'NDEKİ BAZI ORTAK BİLGİLER

Taberî *Tarihi*'nde naklettiği nüzü'l sebeplerine çoğu zaman *Tefsiri*'nde de yer vermiştir. Müellifin *Tefsiri* sebep-i nüzü'l bilgisi bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Aynı şekilde *Tarihi*'nde de özellikle Hz. Peygamber'in hayatını ele aldığı kısımlarda esbâb-ı nüzü'le ilgili önemli bilgilere yer vermektedir.

Örneğin müellif, *Tarih*'inde Ârâf sûresinin 189. ve 190. âyetlerinin nüzü'l sebebi olarak şu hadiseyi nakleder: Âdem (as) ve Havvâ'nın çocukları doğduğunda Âdem (as), Allah'a yaklaşmak maksadıyla çocuklarına Abdullah ve Ubeydullah gibi adlar veriyor ancak çocukları ölüyordu. İblis, Havvâ

⁸⁵ el-Mümtetine 60/10-12.

⁸⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 'an te'vili âyi'l-Kur'an, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, (Kahire: Hicr, 2001), 28: 67-68, 70; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, *Me'âlimü't-te'vil*, (Riyad: Dâru Tayyibe, 1412), 8: 97.

⁸⁷ Muhammed Hamîdullah, "Hudeybiye Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18: 299.

⁸⁸ Bu âyetin inmesi üzerine Mekke'deki hanımlarını boşayan sahabiler hakkında örnekler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 28: 72).

⁸⁹ Hz. Ömer bu âyetlerin nüzü'lünden sonra Mekke'deki iki müşrik hanımını boşamıştı. Bunlardan birisi Ebu Umeyye'nin kızı Kureybe idi. Onunla Muaviye b. Ebi Süfyan evlenmişti. İkincisi ise Huzâalî ve Abdullah b. el-Muğîre'nin annesi olan Amr kızı Ummu Külsum idi. Bununla da o zaman kendisi de müşrik olan Ebu Cehm b. Huzafe evlenmişti. (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdul Muhsin et-Türki, (Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 2002), 3: 456-457).

⁹⁰ Taberî, *Tarih*, 2: 125-126.

ile Âdem'in (as) yanlarına gelip onlara: "Siz çocuklarınıza bugüne kadar verdiğinizden başka adlar takarsanız, çocuklarınız yaşar." deyince onlar da çocuklarına Abdülharis adını vermişlerdi. Bu münasebetle de ilgili âyetler nâzil olmuş oldu.⁹¹ Taberî *Tarihi*'nde yer verdiği bu bilgiyi aynı şekilde *Tefsiri*'nde de aktararak iki eserinde de tutarlılık göstermektedir.⁹² Bir çok eserde değişik veçhelerle yer verilen bu konu İsrâîlî kaynaklı bilgiler ihtiva etmektedir.

Müellif diğer bir örnekte de Rûm sûresi 2. âyetin iniş sebebi olarak da şu bilgileri aktarmıştır: Kur'an'da da ifade edildiği üzere Rum'lar Mecûsilerle yaptıkları savaşta yenilmişlerdi. O zaman Hz. Peygamber Medine'ye henüz hicret etmemiş olup Mekke'de bulunuyordu. Rumların yenilgisi ise Hz. Muhammed'e ve ashabına olumsuz tesir etmişti. Hz. Muhammed, Ehl-i kiptan olmayan Mecusilerin kitap ehlinden olan Rumları yenmelerini hoş görmemişti. Mekke kâfirleri ise sevinmişler ve ashâb-ı kirâmla karşılaştıklarında; "Siz de Hristiyanlar da kitap ehlindensiniz, bizim kardeşlerimiz olan Farşlılar sizin kardeşleriniz Rum'ları yendiler. Bizimle savaşsanız, elbette biz de sizi yeneceğiz." diyorlardı. İşte bunun üzerine Rûm sûresi 2. âyeti nâzil olmuştur.⁹³ Taberî *Tarihi*'nde yer verdiği bu bilgilerin *Tefsiri*'ndeki nakillerle aynı olduğu görülmektedir.⁹⁴

4. TARİH ESERİNDE YER ALAN BAZI RİVAYETLERDEKİ ÇELİŞKİLİ DURUMLAR

Eserde nüzûl sebeplerine ilişkin bazı çelişkili durumların olduğu da vâkidir. Bunları belirli başlıklar altında örneklerle ele alacağız.

4.1. Birden Fazla Rivayete Yer Vermesi

Bazen âyet ya da sûre ile ilgili farklı nüzûl sebeplerinin ortaya konmuş olması karışıklığa neden olduğu gerekçesiyle sorun olarak değerlendirilmiştir. Aslında bu durum bu tür rivayetlerin doğasından kaynaklanmaktadır. Taberî'nin, mevcut bilgilerin yok olmaması için göstermiş olduğu hassasiyet birçok bilginin kitabına girmesine neden olmuştur.

{وإما تخافن من قوم خيانة فانبذ إليهم على سواء إن الله لا يحب الخائنين} "Eğer bir topluluğun anlaşmaya hıyanet etmesinden korkarsan, sen de onlara karşı anlaşmayı bozarak aynı şekilde davran. Doğrusu Allah hainleri sevmez." anlamındaki

⁹¹ Taberî, *Tarih*, 1: 94.

⁹² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13: 307.

⁹³ Taberî, *Tarih*, 1: 468.

⁹⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20: 66.

Enfâl sûresi 58. âyetinin nüzûl sebebi olarak tefsirlerde, birisi Bedir savaşı sonrasında Beni Kaynukâ kabilesi için, diğeri Hendek savaşı esnasında Beni Kurayza kabilesi için nâzil olduğu şeklinde iki farklı görüş yer alır.⁹⁵ Taberî ilk görüşü tercih ederek âyetin Bedir savaşı sonrası Beni Kaynukâ kabilesi bağlamında nâzil olduğunu ifade etmiştir.⁹⁶ Zira bu görüş sûrenin genel olarak bu savaş bağlamında nâzil olması gerçeğiyle de örtüşmektedir.⁹⁷

Tefsir usûlü kitaplarında birden fazla rivayetin bulunması durumunda izlenecek yolun nasıl olacağına dair bilgiler mevcuttur.⁹⁸ Her şeyden önce bu durumun bir sorun değil de bir çeşitlilik olarak değerlendirilmesi mümkündür. Var olan rivayetlerin her biri olayın farklı bir boyutuna ışık tutmuş olma ihtimalinden hareketle rivayetlerin tamamının değerlendirilmesi önemlidir.

4.2. Tefrite Varan Yorumlara Yer Vermesi

Müellifin âyet ve nüzûl sebebi ilişkilendirmelerinde kimi zaman tefrite varan yorumlar yaptığı görülmektedir. Bu nedenle eserde yer verilen nüzûl sebeplerinin bir kısmı doğru kabul edilmemiştir.

Örneğin “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.” şeklindeki Ahzâb sûresi 72. âyetinin Habil'in kardeşi Kabil tarafından öldürülmesi sonucunda nâzil olduğunu yani Kabil'in, Âdem'in emanetini yüklenmiş olmakla birlikte sonradan onun emaneti olan ailesini korumadığı şeklinde tefsir etmiştir.⁹⁹

Taberî burada âyete ilişkin ifade ettiği nüzûl sebebine, *Tefsiri'*nde birçok farklı rivayeti zikrettikten sonra yer vermiş ancak en sonda doğru olanın ilk verilen rivayetin yani “Emanet'ten maksadın, bütün emanetler olduğunu, hem Allah'ın kullarına gönderdiği dini emanetleri hem de kulların birbirlerine verdikleri emanetleri kapsadığını söylemiştir.¹⁰⁰

Taberî *Tefsiri'*nde verdiği ve tercihini de açıkladığı bilginin aksine *Tarihi'*nde nüzûl sebebi olarak verdiği bilginin, bu âyetin nüzûl sebebi olduğunu kabul etmek mümkün gözükmemektedir. Zira bir olayın nüzûl

⁹⁵ Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azîm*, (Beyrût: y.y, 1401), 4: 331.

⁹⁶ Taberî, *Tarih*, 2: 348.

⁹⁷ Erbaş, “Bir Tefsir Kaynağı Olarak Taberî'nin “Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk” İsimli Eseri”, 77.

⁹⁸ Menna'u'l-Kattân, *Mebahis fi 'ulumi'l-Kur'an*, 82-85; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, 3. Baskı, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2003), 153-154.

⁹⁹ Taberî, *Tarih*, 1: 89.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20: 342.

sebebi kabul edilebilmesi için haberin/rivayetin, hadis usulü açısından aranan şartların yanında, olayın Hz. Peygamber döneminde vuku bulduğunun tespit edilmiş olması ve ilgili âyet veya sûrenin muhtevası ile münasebetinin bulunması gerekir. Bundan dolayı müfessirler sahih bir rivayete dayanmadan muhakeme, istidlâl ve içtihad gibi yollarla nüzûl sebepleri aramaya kalkışmayı doğru bulmamışlardır.¹⁰¹

Taberî, İbn Cüreyc'e dayandırdığı bir rivayette Enbiyâ sûresindeki { ومن { يقل منهم إني إله من دونه فذلك نجزيه جهنم كذلك نجزي الظالمين "Onlardan biri, "Tanrı O değil, benim!" diyecek olsa (ki demez), biz onu da cehennemle cezalandırırız. Zalimleri böyle cezalandırırız." (el-Enbiyâ 21/29). âyetinin, İblis'in dışında hiç bir melek "ben ilahım demedi sadece İblis 'ben ilahım' dedi ve insanları kendisine ibadete çağırması üzerine nâzil oldu" demiştir. Hatta aynı konudaki rivayetin Katâde'ye dayandırılan farklı versiyonunda bu âyetin bizzat İblis'e mahsus olarak nâzil olduğunu ifade etmiştir.¹⁰² Naklin İbn Cüreyc'e dayanması haberin İsrâilî kaynaklı bilgi olmasını kuvvetlendirmektedir.

4.3. İsrâilî Rivayetlere Yer Vermesi

Nüzûl sebeplerinde bir problem olarak ele alınması gereken diğer bir konu da İsrâilî rivayetlerin sebab-i nüzûl olarak çokça kullanılmasıdır. Taberî *Tarihî*'nde bu tür hususlar da yer almaktadır. Bu durum onun en çok eleştiri aldığı konulardan kabul edilmektedir.

Örneğin; o, "...Melekler: "Ya Rabbi sen yeryüzünde kargaşalık çıkaracak, kanlar dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ediyor, takdis ediyoruz" dediler..." (el-Bakara 2/30). âyetinin nüzûl sebebi olarak Âdem (as)'den önce yeryüzünde cinlerin yaşadığı, Allah'ın onlar arasında hüküm vermek üzere İblis'i kendilerine bizzat ismini anarak görevlendirdiği, bunun üzerine onun gururlanıp adaletten saptığı ve bunun ardından cin halkları arasında iki bin yıl süren savaşların çıktığı ve neticede her yerin kan gölü haline geldiği şeklinde bir rivayet zikreder. Bu rivayeti destekleyecek ya da bunu ihsas ettirecek bir âyet olmadığı gibi herhangi bir hadis de tespit edilebilmiş değildir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi bir rivayetin herhangi bir olaya ilişkin nüzûl sebebi olarak kabul edilebilmesi için onun Hz. Peygamber dönemin-

¹⁰¹ Ebu Hasan Ali b. el-Vahidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'an*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, (Kahire: Dâru'l-Kitâbu'l-Cedid, 1969), 5.

¹⁰² Taberî, *Tarih*, I, 58.

de vuku bulduğunun tespit edilmiş olması ve ilgili âyet veya sûrenin muhtevası ile münasebetinin bulunması gerekir.

Taberî'nin âyetlerin nüzûl sebepleri konusunda oldukça geniş bilgilere yer verdiği görülmektedir. *Tarih* eserinde *Tefsiri* ile aynı metodu takip eden müellif, kimi zaman tekrarlar düşmüş, kimi zaman da sıhhati tartışmalı konulara yer vermiştir. Ama bir tarih eserinde Kur'an âyetlerinin nüzûl bağlamına ilişkin verdiği bilgilerle konuların aydınlatılmasına doğrudan katkı sunmuştur. Bu durum selefi sayılan İbn İshak ve İbn Hişâm'da da aynı olmakla birlikte Taberî'de muhteva açısından daha geniş bir hal almıştır.

SONUÇ

Nüzûl sebepleri, Kur'an'ın tefsirinde önemli bilgi kaynağıdır. Nüzûl ortamının aslî unsuru olan esbâb-ı nüzûl bilgisi âyetlerin soyut bir düşünce ortamında değil de nas-olgu bağlamında yaşanan bir gerçekliğe dayandığını kanıtlamaktadır. Bu türlü bir anlayışta yaşanan olay ya da olgular hükümlerin öncüsü olmaktadır.

Âyetlerdeki manaların anlaşılmasını sağlamak ve hikmetlerin tespitini kolaylaştırmak için hakkında sebep-i nüzûl bilgisi olan âyetlerin siyak-sibakını ortaya koyan esbâb-ı nüzûl müktesebatı, Kur'an'ın anlaşılması yanında Kur'an-Tarih ilişkisi, hükümlerin teşrî süreci ve gerekçelerini de ortaya koymaktadır.

Taberî'nin isnad merkezli telif tarzını, mahir olduğu rivayet eksenli tefsir, hadis ve tarih gibi ilmi disiplinlerin karakteristik özelliklerine dayandırmak mümkündür. O, Hz. Peygamber'den menkul bilgileri, Sahâbe ve tâbiîn âlimlerinin müktesebatını çok geniş yelpazede toplayarak adeta ansiklopedik bir çalışma yapmıştır. Bu topladığı bilgiler arasında *Tefsiri*'nde olduğu gibi *Tarihi*'nde de Kur'an'ın birçok açıdan anlaşılmasına katkı sağlayacak bilgilere de genişçe yer vermiştir. Özellikle bazı âyetlerin nüzûlü ile ilgili bilgileri, çok etraflıca derlemiş ve vahyin nüzûlünün arka planını anlama açısından kıymetli bilgileri kaydetmiştir.

Eserde âyetleri tefsire yönelmesi, sebep-i nüzûl rivayetlerine yer vermesi onun inançları doğrultusunda şekillenen bir tarih anlayışını tercih etmiş olmasıyla ilişkilendirilebilir. Onun tarihî olayları anlatırken Kur'an'la ilgili konulara da atıflar yapması, bir taraftan düşüncelerini meşrulaştırma gayreti diğer taraftan kendi döneminde ve sonraki zamanlardaki muhataplara sunduğu tarihsel bağlamla vahyin öğretilerini hayatla buluşturma çabası olarak değerlendirilebilir.

Taberî, tefsir yorumlarında tarih rivayetlerini nakletmeye kıyasla daha dikkatli davranmıştır. O nakillerine güvenmediği için bazı şahsiyetlerin görüşlerine *Tefsiri*'nde yer vermemekle birlikte *Tarih* eserinde İsrâiliyat nakli hususunda meşhur olan Vehb b. Münebbih¹⁰³ gibi kişilere yer vermiştir.¹⁰⁴ Bu da onun tarih ilmini tefsire oranla daha az kritik kabul etmekle eleştirilmesine neden olmuştur.

Önemli İslâm tarihi yazarlarından olan Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/741), Musa b. Ukbe el-Esedî (ö. 141/758) ve İbn İshak (ö. 151/768) gibi isimler hem hadis hem tarih alanında uzman âlimlerden kabul edilmektedir. Bu sebeple eserlerinden hareketle hadis ilmi ile tarih ilmi arasında yakın ilişkiden ötürü net bir tarihçi kimliğinin İbn İshak'la beraber ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir.

Taberî'nin (ö. 214/829) hem tefsirinde, hem tarihinde sıkça yer verdiği Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili en derli toplu ilk siyer kitabı olan bu İbn İshak'ın eseri,¹⁰⁵ şiirden çok yararlanmış olup daha çok tarih eseri olarak ön plana çıkmıştır. Ancak İbn İshak, yine de eserinde yer verdiği konuları hadislerle irtibatlandırmış, birçok rivayeti, kendi görüşlerini de ekleyerek bütünleştirmiştir. O eserinde, Yahudi, Hristiyan ve Mecûsilerden, Eski ve Yeni Ahid tercümelerinden haberlere de yer vermiştir.¹⁰⁶ Rivayetlerinde daima isnad kullanmamakla meşhur olan İbn İshak, kullandığında bazen kendi şeyhini zikretmekle yetinmiş, bazen isnadda biraz daha geri gitmiş, bazen da bir sahâbiye ya da Hz. Peygamber'e kadar giderek muhtelif isnad kullanma şekillerini tercih etmiştir.¹⁰⁷ Onun nakil tarzı, Ehl-i kitaptan alıntılar yapması ve bazı râvilerinin sika olmaması gibi nedenlerden dolayı hadis kriterlerine uymamak iddiasıyla muhaddisler tarafından eleştirilmiş ve kimi âlimlerce hadis kaynağı olarak kabul edilmemiştir. Buna rağmen eserinde yapmış olduğu tertible, kendisinden önce eser yazanlara karşı bazı üstünlükleriyle önemli kabul edilmiştir.

İbn İshak'tan sonra Muhammed b. Ömer b. el-Vâkıdî (ö. 207/823)'ın siyeri de meşhur olmuştur. Vâkıdî'nin, İbn İshak'tan hiçbir alıntı yapmaması, hatta adını dahi anmamasına karşılık pek çok pasajının İbn İshak'ın anlat-

¹⁰³ Abd el-Dürî, vd., *The Rise of Historical Writing Among the Arabs*, (Dalawere: Princeton Universty Press, 2018), 31.

¹⁰⁴ Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 1: 12.

¹⁰⁵ Abdullah Ünal, "İbn İshâk ve Hadis Rivayetindeki Yeri", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: II, (Kasım 2009): 98.

¹⁰⁶ Mustafa Fayda, "İbn İshâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20: 95.

¹⁰⁷ James Robson, İbn İshâk'ın İsnad Kullanışı (1), çev. Talat Koçyiğit, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1962): 118-119.

tıklarıyla örtüşmesi, bazı âlimlere intihal yaptığı intibahını vermiştir. Bazı müsteşriklere göre Vâkıdî'nin 'kâlû/dediler' başlığını taşıyan her ifadesi İbn İshak'ı göstermektedir.¹⁰⁸

İbn-i Hişâm ise, İbn-i İshak'ın eserini esas alıp daha muhtasar hale getirerek kendime ait yeni bir eser ortaya koymuştur. İbn İshak'ın esrindeki tasarrufları, bazen düzeltme, bazen çıkarma ve ekleme bazen de şeklinde olabilmıştır.¹⁰⁹

Taberî'nin eseri için referans sayılabilecek İbn İshak, İbn Hişâm ve Vâkıdî gibi tarihçilerin eserleri esab-ı nüzûl konusunda önemli kaynaktır. O İbn Hişâm'ın İbn İshak'tan ihtisarla aldığı metinleri tekrar kaynağına giderek, İbn İshak'tan alarak ve İbn Hişâm'daki tüm verileri de dahil ederek konu anlatımlarını daha geniş bir çerçevede değerlendirmiştir.

Taberî *Tarihi*'nde geçen âyetlerin çoğu olayların bağlamını anlatmak, kelime tahlilleri yapmak ya da müellifin görüşlerine destek mahiyetinde olmak şeklinde tefsirle ilişkili olmuştur. Âyetler birçok defa kıssaların anlatımında müdellel bir görünümü destekleyen iktibaslar kabilindedir.

Taberî Tefsir'inde olduğu gibi Tarih'inde de isnad merkezli bir ilmî metodu benimsemiştir. Esab-ı nüzûl bilgisi de bizzat Hz. Peygamber'den başlayarak sonraki dönemlere kadar ancak nakille aktarılabilecek bir niteliğe sahiptir. Bu sebeple o, Hz. Peygamber'den menkul bilgiler yanında Sahâbe ve tabiîn âlimlerinin rivayetlerini de merkeze alan bir nakil anlayışı benimsemiştir.

Taberî *Tarihi*'nde sebep-i nüzûl türünden birçok bilgiye yer vermiştir. Ancak bu bilgiler olayların akışı içinde yeri geldikçe verildiği için onun müktesebatında bu konuda bir tasnif ve düzenden bahsedilemez. Çoğu defa az farkla da olsa tekrarlardan oluşan rivayetlerin nakli, senet zikretmenin öncelikli olduğu bir ilmî perspektife işaret etmektedir.

Sonuç olarak Taberî'nin nüzûl sebeplerine ilişkin olarak etraflıca verdiği bilgiler ve ortaya koyduğu tercihler, bu tür arka plan bilgilerinin sadece tefsir yaklaşımında değil, tarih yazımında da önemli bir malzeme olarak kullanılabileceğini örnekleriyle gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

Anderson, Tobias. *Governance and Economics in Early Islamic Historiography: A Comparative Study of Historical Narratives of Umar's Caliphate in The Works*

¹⁰⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî, *Kitabu'l-megâzi li'l-Vâkıdî*, thk. Marsden Jones, (Alemü'l-Kütüb, 1404/1984), 1: 29

¹⁰⁹ Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. İzzet Hasan Çağatay, Neşet Çağatay, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971), 16-17.

- of al-Baladhuri an at-Tabarî*. Yüksek Lisans Tezi, Departments of Cultural, Religious and Educational Science, 2013.
- el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târihu bağdâd*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Baltacı, Burhan. “Taberî'nin 96/Alak Suresi 1-5. Ayetlerin Tefsirinde Yer Verdiği Rivayetlerde Nüzûl Sürecine İlişkin Veriler”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (2010): 215-240.
- el-Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ. *Me'âlimü't-te'vil*, Riyad: Daru Tayyibe, 1412.
- el-Berzencî, Muhammed b. Tahir. *Sahîhu târihi't-Taberî*, Beyrût: Daru İbn Kesir, 2007.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiu's-sahih*, thk. Muhibbuddin el-Hatîb, Kâhire: Mektebetü's-Selefiyye, 1400.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulu*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1976.
- Çalışkan, Necmettin. “Nüzul Sırasına Göre Tefsir Yaklaşımının Kur'ân Yorumuna Etkisi (Beyânu'l Hak Örneği)”. *İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*. Malatya İlahiyat Vakfı Yayınları (2017), 2: 191-208.
- Çelik, Ömer. *Hakkın Daveti Kur'ân-ı Kerim Meâli ve Tefsiri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Çolak, Yaşar, *Taberî Üzerine Seçme Yazılar*, İlahiyatçılar Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 2017.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*. 3. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2003.
- el-Dürî, Abd. v.dğr., *The Rise of Historical Writing Among the Arabs*, Dalawere: Princeton Universty Press, 2018.
- Erbaş, Muammer. “Bir Tefsir Kaynağı olarak Taberî'nin “Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük” İsimli Eseri”. *Tefsir Anabilim Dalı VII. Eşgüdüm Toplantısı ve Bir Müfessir Olarak Muhammed b. Cerir et-Taberî Sempozyumu*, (Konya, 2010): 141-178.
- Fayda, Mustafa. “Taberî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 314-318. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Fayda, Mustafa. “İbn İshâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20: 93-96. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Gözeler, Esra. *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*. İstanbul: Kuramer, 2016.
- Gözeler, Esra. *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım (1 Rebiu'l-Evvel-4 Rebiu'l-Evvel Arası*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.

- Gözeler, Esra. “Kur’ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51:1 (2010): 295-326.
- Güven, Şahin. *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*. İstanbul: Şule Yayınları, 2001.
- Hacibektaşoğlu, Rukiye. *Mâverdi’nin “en-Nüket ve’l-Uyûn” Adli Tefsirindeki Tevillerinin ve Tercihlerinin Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018.
- Hamîdullah, Muhammed. *Mecmû’atü’l-vesâiki’s-siyâsiyye li’l-ahdi’n-nebevî ve’l-hulâfeti’r-râşide*. 6. Baskı, Beyrût: Dâru’n-nefâis, t.y.
- Hamîdullah, Muhammed. “Hudeybiye Antlaşması”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18: 297-299. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- el-Hamevî, Yakut. *Mu’cemu’l-udebâ’*. Beyrût: Müessesetu’l-Meârif, t.y.
- Horovitz, Josef. *İslâm Tarihçiliğinin Doğuşu*. çev. Ramazan Altınay-Ramazan Özmen, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- İbn Hallikân, Ebu’l-Abbas Şemsü’d-dîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbeu ebnâi’z-zamân*. Dâru Mesâdir, Beyrût t.y.
- İbn Hişâm, Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. *es-Siretü’n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyâr, Abdu’l-Hafız Şelebî, Turâsu’l-İslam, t.y.
- Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. *Hz. Muhammed’in Hayatı*. çev. İzzet Hasan Çağatay, Neşet Çağatay, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.
- İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr. *Siretü İbni İshâk*. thk. Muhammed Hamîdullah, Ma’hadü’d-dirâsât ve’l-ebhâs li’t-ta’rif, 1976.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkı eş-Şâfî. *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*. Beyrût: y.y., 1401.
- Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu’l-arab*, Kâhire: Dâru’l-Meârif, 1119.
- İbnu’n-Nedîm. *el-Fihrist*, Kâhire: Matbaatu’l-İstikâme, t.y.
- Fikret Işıltan. “İbn Cerir et-Taberî”. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, 12: 494-598. İstanbul: MEB Yayınları, 1967.
- Kotan, Şevket. “Kur’ân, Tarih ve Metin”, *Kur’ân ve İslamî İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*. ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, (2013): 139-149.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*. thk. Abdullah b. Abdul Muhsin et-Türkî, Beyrût: Müessesetu’r-risâle, 2002.

- Menna'û'l-Kattân. *Mebahis fi 'ulumi'l-Kur'an*. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 2000.
- Nâim, Ahmet-Miras, Kâmil. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevi, 1984.
- Okumuş, Mesut, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu Muhammed İzzet Derveze Örneği*, İstanbul: Araştırma Yayınları, 2009.
- Öz, Şaban. *İlk Siyer Kaynakları ve Eserleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2006.
- er-Râğıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Hüseyin. *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Beyrût: Dâru'l-Marife, t.y.
- Rosenthal, Franz. *General Introduction, in The History of Tabarî, I: From Creation to the Flood*. NewYork: State Universty of New York Press, 1989.
- Robson, James. *İbn İshak'ın İsnad Kullanışı* (1). trc. Talat Koçyiğit, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1962): 117-126.
- es-Sâbûnî, Muhammad Ali. *Safvetü't-tefâsîr*, Beyrût: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerim, 1981.
- Sarıçam, İbrahim. *İslam Tarihi*. ed. Eyüp Baş, 6. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzûl'ün Rolü*. İstanbul: Şule Yayınları, 1994.
- Söylemez, M. Mahfuz. "Kur'an'ın Anlaşılmasına Tarihin Etkisi: Kureyş ve Fil Sureleri ile Necm Suresi 19-23. Ayetleri Örneği". *Kur'an ve İslamî İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, (2013): (69-81)
- es-Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi. *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kubrâ*. thk. Mahmud Muhammed et-Tenahi-Abdül Fettah Muhammed el-Hülvi, Beyrût: y.y., t.y.
- es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayri eş-Şâfiî. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*. Muessesetu'r-Risale, Beyrût 2008.
- es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayri eş-Şâfiî. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsiri'l-me'sûr*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Kâhire: Merkezu Hicre li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-arabiyye ve'l-İslamiyye, 2003.
- eş-Şibl, Ali b. Abdulaziz b. Ali, *Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (Sîratuhû, Akîdetuhû ve Muellefâtuhû)*, Riyad: Mektebetü'r-Reşîd, 2004.
- eş-Şâtıbbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât*, Dâru İbn Affân, 1997.
- Şimşek, M. Said. *Günümüz Tefsir Problemleri*. İstanbul: Esra Yayınları, 1997.

- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Târihu'l-umem ve'l-mulûk*, 5. Baskı, Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2012.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Târihu'l-umem ve'l-mulûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 2. Baskı, Kâhire: Dâru'l-Meârif bi-Mısır, 1960.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Cami'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah bin Abdu'l-Muhsin et-Türkî, Kâhire: Hicr, 2001.
- Tayob, Abdulkader İsmail. *Islamic Historiography: The Case of Al-Tabari's Tarikh al-Rusul wa'l-Muluk on The Companions of The Prophet Muhammad*. Doktora Tezi, Temple University, 1989.
- Ünalın, Abdullah. "İbn İshak ve Hadis Rivayetindeki Yeri". *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi 2*, (Kasım 2009): 97-113.
- el-Vâhidî, Ebu Hasan Ali. *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*. thk. Seyyid Ahmed Sakr, Dâru'l-Kitâbî'l-Cedîd, Kâhire 1969.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî. *Kitabu'l-megâzi li'l-Vâkîdî*. thk. Marsden Jones, 'Âlemü'l-Kütüb, 1404/1984.
- Yıldız, Faruk. *Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin Târihi'l-Ümem ve'l-Mülük Adlı Eserine Göre İslam Tarihi Kronolojisi*. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2015.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3. Baskı, İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi. *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara: y.y., 1998.
- ez-Zehabî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-mufesirûn*. Kâhire: Mektebetu Vehbe, 2000.
- ez-Zehabî, Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, t.y..
- ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfiî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kâhire: Dâru't-Türâs, 1984.
- ez-Zuhaylî, Muhammed. *el-İmâmu't-Taberî*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1999.
- ez-Zürkanî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhîlu'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrût 1995.